

Sigtuna Prästgården 2004

Anders Wikström

Rapport Arkeologisk förundersökning

Sigtuna Prästgården 2004

Anders Wikström

Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 14

Sigtuna Museum

Stora Gatan 55
193 30 Sigtuna

sigtunamuseum@sigtuna.se
www.sigtuna.se/museer

Produktion: Sigtuna Museum

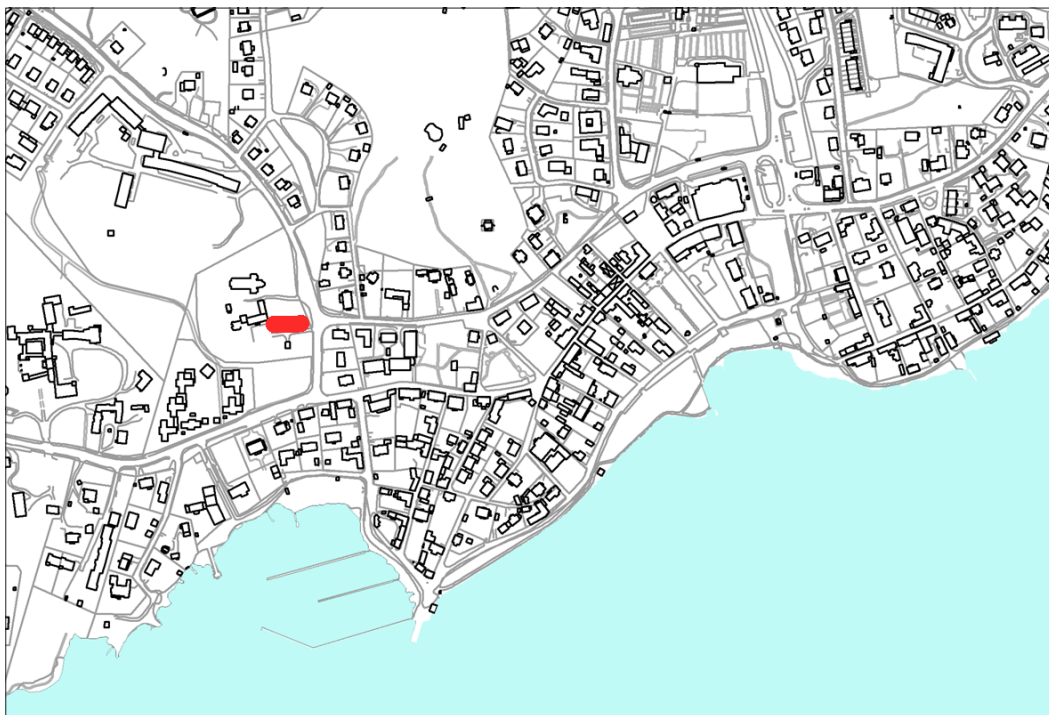
- © Text: Anders Wikström
- © Kartor: Anders Wikström (om ej annan anges)
- © Foto: Anders Wikström (om ej annan anges)
- © Formgivning: Jacques Vincent
- © Original: Anders Wikström

Tryck : Sigtuna 2003

ISSN : 1401-4645
ISBN : 91-975066-0-5

Innehåll

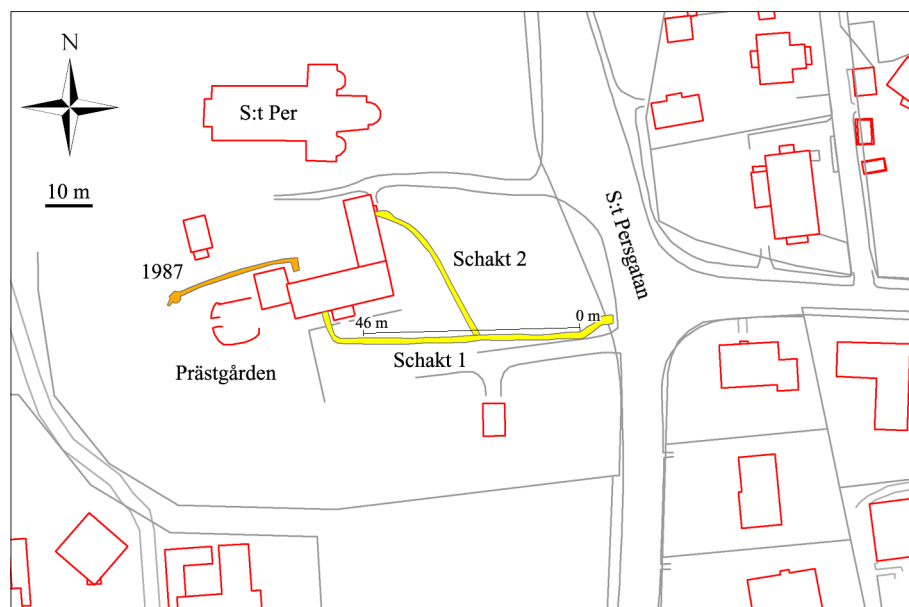
Inledning	5
Kortfattad genomgång	6
<i>Schakt 1</i>	
<i>Fyndmaterialet i schakt 1</i>	
<i>Schakt 2</i>	
Tolkning och datering av kulturlagren vid prästgården	8
<i>Dateringsunderlag</i>	
<i>Kungsgården</i>	
<i>Deglar av stengods</i>	
<i>Den första prästgården?</i>	
<i>Efter reformationen</i>	
<i>S:t Per eller S:t Lars?</i>	
Sammanfattning	18
Fyndlista	19
Beskrivning av kulturlager	20
Referenser	22
Administrativa uppgifter	23

Orienteringskarta med schaktets placering i staden.

Inledning

Sigtuna församling planerade i september månad 2003 utbyte av avlopps- och vattenledning från S:t Persgatan upp till prästgården (schakt 1). Under arbetets gång tillkom utbyte av ytterligare en anslutning, från mitten av det ursprungliga schaktet till pastorsexpeditionen (schakt 2). VA-ledningarnas sträckning var från början inte känd. Därför var en arkeolog närvarande under hela schaktningsarbetet, som gjordes i redan befintliga schakt, för att skador på eventuella kulturlager och gravar skulle undvikas. Syftet med förundersökningen var att dokumentera kulturlagrens omfattning och utsträckning. Inga kulturlager undersöktes i plan. Utöver de arkeologiska resultaten från undersökningen användes även historiska källor och historiskt kartmaterial som hjälpmedel i tolkningen av kulturlagren.

Figur 1
Schaktplan med de undersökta schaktens placering söder och öster om Prästgården. I schakt 1 dokumenterades schaktets väggar mellan 0 - 46 meter. På kartan är också en undersökning utförd 1987, norr om Prästgården, inritad.

Prästgården ligger söder om S:t Pers kyrkoruin i den nordvästra delen av det fornlämningskyddade området Svarta jorden i Sigtuna (RAÄ 195). Få arkeologiska undersökningar har utförts i detta område av Svarta jorden vilket innebär att vår kännedom om denna del av det medeltida Sigtuna är liten. Huvuddelen av undersökningarna har utförts i och kring S:t Per och dess kyrkogård. Inga undersökningar har utförts strax söder om prästgården. Resultat från en undersökning 1987 (SMUV, Björn Pettersson) visade att det strax norr om prästgården endast finns sentida/moderna lämningar (figur 1).

Kortfattad genomgång

Schakt 1

Schakt 1 var drygt 65 meter långt, 1,4 meter brett och drygt 2 meter djupt och gick från S:t Persgatan upp till prästgårdens södra sida.

I schaktet framkom kulturlager på två sträckor, mellan 0 – 15 meter och 24 – 46 meter (figur 1 och 11). Mellan 16 – 23 meter och efter 46 meter in mot Prästgårdens sydvästra vägg fanns inga kulturlager.

Sträckan 0-15 meter bestod av en ganska enkel och rak lagerföljd. Vid 0-punkten var kulturlagren ca 1,2 meter tjocka och fortsatte till 14 meter där de tunnade ut och avtog helt. Som framgår av schaktplanen fortsatte schaktet ned till S:t Persgatan. Denna sträcka bestod enbart av omrörda recenta lager och dokumenterades därför inte. Schaktbotten gick inte ner till morän/glaciallera vilket innebär att det sannolikt finns rester efter kulturlager längre ner.

Sträckan 24-46 meter bestod av en något mer komplicerad lagerföljd. Lagren började vid ca 24 meter, men det fanns också mycket otydliga kulturlagerrester mellan ca 20 och 24 meter. Efter 46 meter fanns inga kulturlager, men detta berodde på att de hade schaktats bort i samband med moderna nedgrävningar. P.g.a. nedgrävningarna är det osäkert hur långt västerut kulturlagren sträcker sig.

Lagerföljden karaktäriserades av ett tydligt ”brott” mellan 36 och 38 meter (under nuvarande häcken vid gårdsplanen framför Prästgården). Brottet kännetecknades dels av tydliga lagerbryt med kulturlager av olika karaktär på respektive sidan om brottet, dels av att marken och kulturlagren på den östra sidan hade en kraftigare lutning.

Fyndmaterialet i schakt 1

De flesta föremål som togs tillvara vid undersökningen framkom vid schaktningsarbetet och kunde inte knytas till specifika lager och kan närmast betraktas som lösfynd. Föremålen togs trots detta tillvara för att ge ett generellt dateringsunderlag (se fyndlista). Vid två ställen framkom dock fynd som kunde knytas till specifika lager, vid 38,5 meter (lager 23) och vid 4 meter (lager 4).

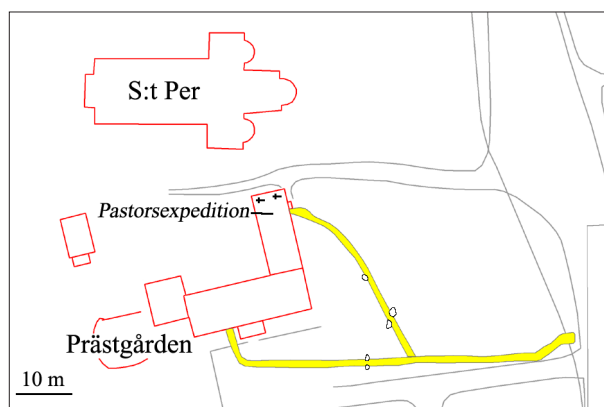
Totalt togs ca 110 föremål tillvara fördelade på 22 fyndnummer. Mer än hälften av föremålen framkom vid 38,5 meter i lager 23 i en sluten, begränsad kontext. Den största delen utgjordes av degelskärvor (fnr 18). Utöver dessa framkom också fem keramikskärvor av typen AII, AIV och BI (fnr 20-22), 16 järnföremål (fnr 17), ett skifferbryne och 10 fragment av ett litet glasföremål (fnr 16). Järnföremålen i kontexten är intressanta i sammanhanget eftersom de sannolikt är beslag och delar av en kista. Fyndomständigheten kan tyda på att deglarna och övriga föremål har legat i kistan, som med tiden har kollapsat. Utifrån keramiken kan kontexten grovt dateras till perioden mellan 1000- och 1200-tal, sannolikt mot den senare delen (se vidare Deglar av stengods).

Schakt 2

Schakt 2 var 36 meter långt, 1,4 meter brett och drygt 1,5 meter djupt och gick från mitten av schakt 1 upp till pastorsexpeditionen. Arbetet på denna sträcka försvårades kraftigt p.g.a. läckande avloppsledningar.

Inga tydliga kulturlager kunde iakttas på denna sträcka. Strukturen och innehållet påminde mycket om sträckan 15-24 meter i schakt 1, med mycket diffusa gränser mellan "lagren" och ned mot glacialleran. Överst fanns ett ca 0,2 meter tjockt matjordslager. Därefter framkom en ca 0,5 meter tjock zon som bestod av lerblandad grå mot gråbrun jord med sporadiska inslag av djurben, krossat tegel, sten och grus.

Vid en undersökning som föregick en ombyggnation av den norra längan av prästgården till pastorsexpedition hittades två Ö-V orienterade gravar (SR 77, 1928) (figur 2). Ett halvt sekel senare utökades pastorsexpeditionen mot norr och föregicks även denna gång av en arkeologisk undersökning (SR 157, 1982). Då framkom ytterligare sju Ö-V orienterade gravar.

Figur 2
Vid ett par undersökningar norr om Prästgården vid pastorsexpeditionen har gravar från S:t Pers kyrkogård undersökts, SR 77 1928 och SR 157 1982.

Den nu aktuella undersökningen anslöt till den norra delen av pastorsexpeditionen, vilket innebar en möjlighet att dokumentera gravar och avgränsa S:t Pers kyrkogård mot sydöst. Tyvärr framkom varken gravar eller delar av bogårdsmuren på den berörda sträckan. Det är sannolikt att schaktet anslöt strax söder om kyrkogårdens gräns. Närmast pastorsexpeditionen var också schaktet till stora delar stört av nedgrävningar, vilket kan ha bidragit till att det inte framkom några spår efter gravar eller bogårdsmur.

Tolkning och datering av kulturlagren vid prästgården

Kulturlagrens utseende och struktur tyder på en annorlunda bebyggelse än i övriga Sigtuna. De var mycket torrare och innehöll betydligt mindre djurben, hantverks- och slaktavfall än normalt för Svarta jorden. På en motsvarande sträcka (nästan 50 meter) brukar också uppemot fem samtida byggnader framkomma (motsvarande bebyggelsen på en hel stadsgård). Vid den aktuella platsen kunde endast en eller ett par byggnader per bebyggelsefas konstateras.

Dateringsmässigt verkar det finnas någon form av bebyggelse från 1000-talet ända fram till idag. Normalt motsvaras ett tidsspänn på 980 – 1300-tal, eller ca 300 år, av 2,5 - 3 meter tjocka kulturlager och uppemot 20 kanske 25 bebyggelsefaser med ett genomsnitt på 10 – 20 år per fas (jmf Pettersson 1995). Vid Prästgården kunde enbart fyra eller fem olika bebyggelsefaser från 1000-talet fram till idag iakttas, vilket ger ett genomsnitt på mellan 150 – 200 år på varje fas. Visserligen bör man vara försiktig med att dra paralleller mellan kulturlagrens ”intensitet” och livslängden på en fas. Tunna och glesa kulturlager kan lika gärna innebära att området har varit obebyggt under långa perioder eller att aktiviteterna på platsen har varit annorlunda och medfört mindre kulturlagertillväxt. Lagerföljden vid Prästgården tyder, trots detta, på en låg kulturlagertillväxt sannolikt beroende på en mer långlivad och gles bebyggelse.

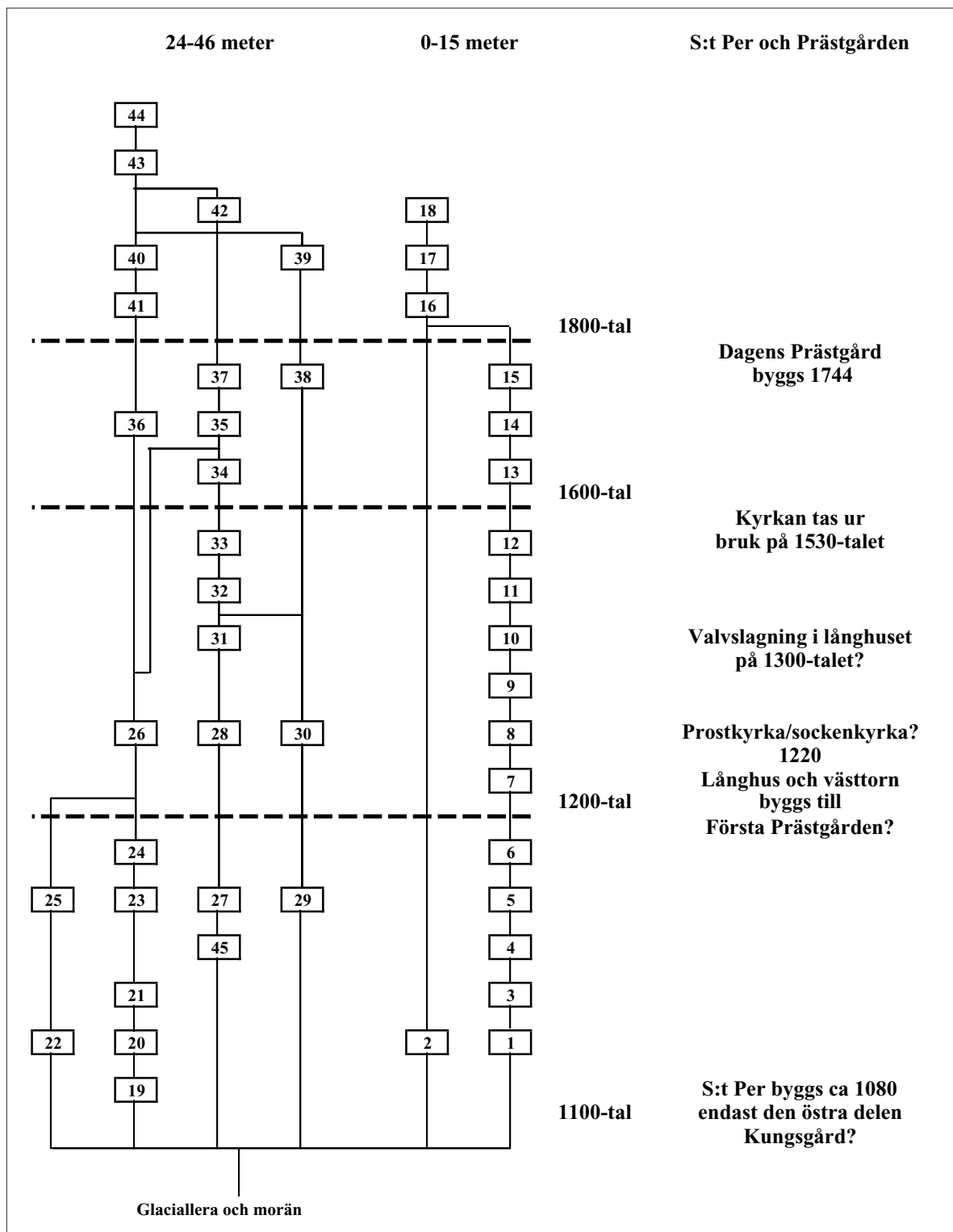
Dateringsunderlag

För att underlätta tolkningen och dateringen av kulturlagren upprättades en kronologisk matris (figur 3). Den kronologiska indelningen är dock en grov uppskattning baserat på enstaka faktorer och skall mer ses som en fingervisning om hur lagren kan dateras. Generellt baseras dateringarna på typ av keramik, förekomst eller inte förekomst av tegel och kalkbruk, samt av förändringar i kulturlagrens struktur och sammansättning.

Den första dateringsgränsen lades vid 1200-talet p.g.a. att kulturlagren innehöll keramik av typen äldre rödgods och stengods och att de började innehålla tegel. Som en tumregel brukar kulturlager i Svarta jorden som innehåller tegel kunna dateras till 1200-talets mitt och framåt. Detta med anledning av att Dominikankonventet började byggas 1237 och att tegel som byggnadsmaterial därmed infördes.

Den mellersta gränsen förlades till 1600-talet baserat på att kulturlagrens struktur förändrades. Främst beroende på den stenlagda gårdsplan/väg som anlades i den nedre delen av schaktet och som sannolikt syns på en karta från 1630-talet (närmast S:t Persgatan). Kulturlagren innehöll också mer ”modern” keramik av typen yngre rödgods.

Den sista dateringsgränsen lades vid 1800-talet och baseras på förekomst av ”recent” material i lagren, såsom mer moderna spikar, järnskrot, porslin och liknande. Till viss del baseras den också på förändringar i kulturlagrens struktur som sannolikt kan härledas till historiska kartor.

Figur 3

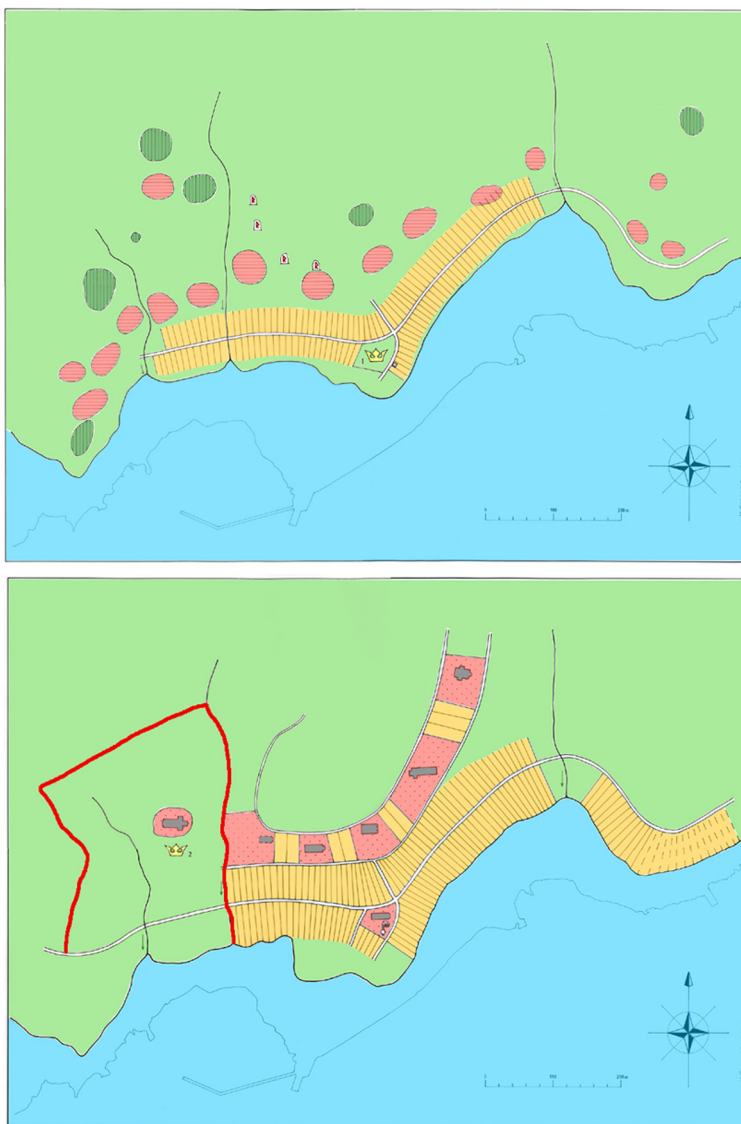
Matris över de olika lager som dokumenterades i profil i schakt 1 (se också figur 11).

Kungsgården

En hypotes som framförts är att S:t Per uppfördes på kungligt initiativ och att det söder om kyrkan (vid nuvarande prästgården) anlades en kungsgård vid senare delen av 1000-talet (Redelius, 1975; Tesch, 2001). Enligt Gunnar Redelius är det troligt att endast koret, de båda absidförsedda korsarmarna och centraltornet uppfördes i första skedet av byggandet av S:t Per. I centraltornet finns en ca 3 meter hög rundbågig portal. Den har tolkats som en portal för ceremoniell återkröning av kungen i samband med stora kyrkliga högtider. Liknande portaler finns i engelska tidigmedeltida kyrkor (Redelius, 1975 s 99).

Ungefär samtidigt som kyrkan byggdes avhystes bebyggelsen rakt nedanför S:t Per på en sträcka av ungefär 150 meter, eller ett 20-tal stadsgårdar (figur 4). Vid ett flertal tillfällen har arkeologiska undersökningar utförts i kvarteret Guldet (bl.a. Guldet 6, 1997). Vid dessa undersökningar har det enbart framkommit kulturlager och bebyggelserester som kan dateras till sent 900-tal och tidigt 1000-tal. Samtidigt bebyggs ett område på den östra sidan av Sigtuna, nuvarande Malmen.

Figur 4
Rekonstruerad stadsplan över Sigtuna från 1000- och 1100-tal. Den röda linjen på 1100-tals kartan markerar det område som sannolikt blir kungsgård under sent 1000-tal och som övergår till kyrkan under 1200-talet.
(Kartor ritade av Jacques Vincent)

På Sigtuna museums tomt, kvarteret S:ta Gertrud 3, skedde också en förändring som kan sättas i samband med byggandet av S:t Per. Tidigare låg på denna plats den första kungsgården (Tesch, 2001 s 20). Mot den senare delen av 1000-talet byggdes en av de första stenkyrkorna i Mälardalen på denna plats, vilket innebar att kungsgården flyttades.

S:t Pers arkitektoniska utformning, avhysningen av stadsbebyggelsen nedanför S:t Per och anläggandet av en kyrka på den tidigare kungsgården innebär sannolikt att den nya kungsgården uppfördes i närheten av den plats där S:t Per ligger. Kungsgården uppfördes sannolikt först och därefter byggdes S:t Per. Detta antagande bygger på att avståndet mellan kyrkan och bogårdsmuren är större på den norra sidan än på den södra sidan som vetter mot den förmodade kungsgården. Den eventuella kungsgårdens placering begränsade m.a.o. kyrkogårdens utbredning söderut.

Resultaten från den aktuella undersökningen gav inga entydiga belägg för ovanstående hypotes. Vad som dock kan sägas är att de äldsta kulturlagren kan dateras till perioden andra hälften av 1000-talet fram till 1300-tal (genom förekomsten av AII, AIV och BI keramik samt degelskärvor, se kap Deglar av stengods). Kulturlagren framför prästgården utgjordes av kollager (21 och 24), bruna mot gulbruna, porösa och sandiga lager (20 och 23) samt bruna, ganska kompakta lager som innehöll en del djurben (22 och 25). Lager 20, 21, 23 och 24 utgör sannolikt rester efter två hus som båda har brunnit. Tolkningen baseras dels på förekomsten av brandlager, dels på stenar i profilen som sannolikt är syllstenar. I lager 23 framkom en mängd degelskärvor (se nedan kap Deglar av stengods).

Längre ned mot S:t Persgatan framkom gulbruna, kompakta och ganska leriga lager som innehöll få fynd och enstaka djurben (27 och 45) som sannolikt har varit utomhusavsatta lager.

Längst ned mot S:t Persgatan fanns gulbruna, kompakta och leriga lager som innehöll en hel del djurben och enstaka bitar av slagg (1, 2 och 4). Lagren hade ingen tydlig mikrostratigrafi men djurbenen låg överlag i horisontell riktning. Mellan lager 1 och 4 fanns ett rött mot orangefärgat lager som tolkades som ett bränt torvtak (3) och över lager 4 fanns ett svart lager som till största delen innehöll kol med enstaka bitar av bränd lera eller möjligen tegel (6). I lager 4 fanns slutligen en liten fläck av ett gråvitt mot vitt lager som liknade kalkbruk (5). Kulturlagren har en karaktär som främst tyder på utomhusaktiviteter men sannolikt även rester efter en byggnad som har brunnit.

Deglar av stengods

I ett av ovanstående nämnda hus (lager 23) framkom degelskärvor som är av mycket ovanlig typ i Sigtuna. Totalt framkom mer än 60 skärvor (ca 500 gram), förmodligen från tre till fyra hela eller delvis hela deglar. Deglarna är förhållandevis stora, ca 15 centimeter höga med en diameter på 10 - 15 centimeter och har 5- 7 millimeter tunna godsväggar (figur 5). Mynningarna är triangulära och har tre snåsar. Bottnarna är rundade. Godset är ganska sprött

och gråvitt till färgen med en skiftning mot rosa. Sprödheten beror sannolikt på ett högt innehåll av magring. Delar av skärvornas ytor är rödbrända och svartbrända.

Den vanligaste typen av deglar från Sigtuna är små, rundbottnade och gjorda i grålera. Höjden varierar från ca 4 till 8 centimeter, men det finns även exemplar som är högre. Diametern brukar variera mellan 3 och 5 centimeter. Gråleran har en låg smälttemperatur (ca 1100 grader) vilket innebär att deglarna ofta utvändigt är buckliga, hårt förglasade och har en karaktäristisk halvgenomskinlig olivgrön/mörkgrön till rödsvart yta. Godsets tvärsnitt brukar också vara fullt av gasblåsor. Denna typ av deglar har endast kunnat användas en eller ett par gånger p.g.a. den låga smälttemperaturen, sedan har de kollapsat. Sannolikt var de också lokalt tillverkade (Söderberg; muntligen).

De deglar som framkom i den aktuella undersökningen skiljer sig från lergods-deglarna i flera avseenden. De är större, har tunnare godsvägg och saknar den karaktäristiska deformationen. Detta beror sannolikt på att deglarna gjordes av stengodslera. Stengodslera klarar högre temperaturer utan att deformeras (sintringspunkten ligger mellan ca 1180 – 1250 grader), vilket innebär att godsväggarna kan göras tunnare och kan användas fler gånger.

Godsets färg mot gråvitt innebär sannolikt att de är gjorda av vitlera/kaolinlera. Skiftningen mot rosa kan också innebära en inblandning av järnhaltig lera. Stengodslera finns på skandinaviskt område, men den ligger mycket djupt och överlagras av både glaciala och postglaciala leror. Kaolinlera finns i Skåne men sannolikt låg även denna för djupt för att vara tillgänglig under medeltiden (Söderberg; muntligen). Den närmaste ytliga förekomsten finns på Bornholm och på kontinenten (Stilborg, 2003 s157).

Figur 5
Två skärvor från deglarna som påträffades vid prästgården, ovan
en botten och den till vänster en mynning med snås. Skala 1:2.

I Sigtunamaterialet döljer sig sannolikt fler degelskärvor av stengodslera. Att den hittills inte har iakttagits i större omfattning beror på dess likhet med skärvor från vanliga stengodskärl. Degelskärvorna skiljer sig dock från stengodskärlen genom att de dels är rundbottnade, dels att godset är sprödare. Från en undersökning i kvarteret Professorn 1 1999-2000 framkom t.ex. en skärva av vitlera som sannolikt har varit en degel (fnr 3468, kontext 719). Degeln hade en diameter på 6 centimeter och hade 4 – 5 millimeter tjocka väggar. Det enda som återstod var botten så höjden på degeln gick inte att avgöra (figur 6). Materialet från undersökningen är fortfarande under bearbetning, men en preliminär datering av fyndkontexten är kring slutet av 1200-tal och början av 1300-tal.

Figur 6
Degel från en undersökning i kvarteret Professorn 1, 1999-2000, Sigtuna. Degeln har en diameter på 6 cm och 4 – 5 mm tjockt gods.
Preliminär datering sent 1200-tal och början av 1300-tal.
(Foto: Anders Söderberg)

Denna typ av deglar verkar vara ovanlig även i övriga Sverige. I t.ex. Lund har endast ett fåtal skärvor påträffats (muntligt meddelande Conny Hevrén – Johnson, Kulturen, Lund). Från Slotts fjärden i Kalmar har också några snarlika deglar framkommit (Wahlöö, 1976 nr 657). Storleks- och utseendemässigt är deglarna mycket lika, men deglarna från Kalmar har flat botten (figur 7). Deglarna är daterade till 1200/1300-tal.

Ett par mycket snarlika degeltyper har också framkommit i England. Dessa karaktäriseras av att de är djupare än de är breda, ca 15 – 20 centimeter höga och har antingen flat eller rund botten. Den äldre typen har tjocka godsväggar. Den yngre typen är drejad och har antingen endast en snås eller i vissa fall har mynningen nypts ihop till en triangulär form med tre snåsar. Den äldre degeltypen dateras i England till 1300-talet och den yngre till 1400-talet och framåt. Det har föreslagits att den triangulära formen skulle vara importerad från tyskt eller centraleuropeiskt område. (Bayley, 1992 s 5-6)

Godstypen tyder m.a.o. på att deglarna kan ha antingen danskt eller kontinentalt ursprung och således var importerade. Tyder detta i sin tur på att det rör sig om en speciell import av redskap till ett specialiserat hantverk? Kanske knutet till en stormannagård eller rent av en kungsgård? Vilket i så fall skulle stödja kungsgårdshypotesen.

Figur 7
Degel från Slotts fjärden i Kalmar med triangulär mynning och flat botten. Degeln är 16,8 cm hög och har en diameter på 13,5 cm. Datering 1200/1300-tal.
(Wahlöö, 1976 nr 657)

Den första prästgården?

I ett antal medeltida urkunder omnämns Sigtuna som biskopssäte. Enligt ett brev från påven Alexander III på 1170-talet framgår t.ex. att biskopssätet sannolikt "flyttades" till (Gamla) Uppsala. Varifrån?

"att sörja för att ärkebiskopen i Uppsala kan hålla sig med klerker och tjänare samt att återställa gårdarna "Strom", Fornsigstuna och "Guazbro" till ärkebiskopen och hans kyrka, eftersom ärkebiskopssätet brukade inneha dessa, innan det flyttades till annan plats." (Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev; brevnnummer 225)

I ett påvligt brev från 1215/16 (Innocentius III) befalldes att ärkesätet skulle överföras från Gamla Uppsala till Sigtuna.

"Påven Innocentius III befäller biskoparna i Linköping, Strängnäs och Västerås att ge ärkebiskopen i Uppsala fullmakt att flytta katedralskyrkan eller biskopssätet till en plats, som kallas Sigtuna ("Sittm"), om detta är lämpligt." (Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev; brevnnummer 339)

Av okända skäl, sannolikt politiska, skedde dock aldrig överflyttningen. Det var först i början av 1270-talet som det slutgiltiga beslutet om flyttning av ärkesätet togs och 1273 verkställdes det genom att Östra Aros/Uppsala blev ärkebiskopssäte.

Kring början av 1200-talet byggs S:t Per till med ett långhus och ett västtorn med empurvåning. Strax väster om västtornet finns en stengrund som möjligen kan sättas i samband med ovanstående medeltidsbrev. En hypotes är att man planerade bygga om S:t Per till domkyrka. Sigtuna blev dock aldrig ärkebiskopssäte och S:t Per blev inte domkyrka. Istället invigdes sannolikt S:t Per runt 1200-talets början till prostkyrka/sockenkyrka*. I samband med detta flyttades sannolikt kungsgården än en gång. Denna gång till den stora tegelbyggnaden öster om Dominikankonventet (Tesch, 2001 s 30-39).

**I ett påvligt brev från 1219 omnämns prosten Gaufrid i S:t Per, Sigtuna (Redelius 1975, s 112; Gallén 1946, s 4).*

Enligt resultaten från den nu aktuella undersökningen finns kulturlager och bebyggelserester som kan dateras till hög- och senmedeltid, alltså till tiden när S:t Per var sockenkyrka. Vad representerar dessa kulturlager? En sannolik tolkning skulle vara att dessa lämningar kommer från en föregångare till dagens prästgård, den första i Sigtuna? Kungsgårdsmarken skulle i så fall ha övergått till att bli kyrkans mark.

Längst ned mot S:t Persgatan framkom lager som till sin karaktär verkade omrörda/påförda (8, 9, 11 och 12). Dessa lager var bruna mot gulbruna, ganska kompakta och innehöll bitar av tegel, kol och enstaka föremål. Lagren hade ingen synlig mikrostratigrafi med ett innehåll som låg både horisontellt och vertikalt. Lagren tolkades därför som omrörda/påförda. Under lager 8 fanns ett rödbrunt, poröst och torvigt lager som tolkades som förmultnade trärester (7).

Mellan lager 9 och 11 fanns ett lager som till största delen bestod av ett vitt mot gråvitt poröst material som tolkades som kalkbruk (10). Sannolikt har detta lager avsatts som en följd av byggnadsverksamhet på kyrkan.

Längre upp mot Prästgården framkom bruna, porösa lager med en del djurben och mycket tegelrester (lager 32 och 33). Mellan 27 och 30 meter bestod lager 32 till största delen av krossat tegel. Möjligen kan dessa lager tolkas som raseringsrester efter en byggnad som i så fall kan ha haft byggnadsdetaljer uppförda i tegel, kanske en tegelmurad skorsten. De stenar som finns vid 30 m och 37 m skulle i denna tolkning kunna utgöra syllstenar. Öster om stenarna framkom bruna mot rödbruna ganska kompakta lager (29-30). Lager 30 innehöll en hel del krossat tegel mot botten. Lager 29 saknade tegel.

Under lager 32 framkom ett litet, tunt, vitt lager som bestod av kalkbruk (31) och som sannolikt är samtida med lager 10.

Framför prästgården framkom ett brunt mot gulbrunt poröst lager som vid 38 till 40 meter nästan enbart bestod av fin sand (26). Sannolikt utgör detta lager ett utfyllnads- eller utjämningslager.

Efter reformationen

På en historisk karta från 1810 finns ett område kring prästgården och S:t Per som kallas "Prästegårds Åker Kyrckvreten kallad" (figur 8). Sannolikt är det en gräns från långt tillbaka i tiden, kanske redan från mitten av 1000-talet då området eventuellt var kungsgårdsmark.

Figur 8

Utdrag ur en historisk karta från 1810 med området runt S:t Pers ruin som kallas "Prästegårds Åker Kyrckvreten"

Efter bestämmelserna i Västerås recess 1527, när kronan började dra in kyrkans egendomar, bestämde sig även Sigtunaborna för att få en bit av kakan. En åker från prästbolet lades under stadens förvaltning. Detta handlande utvecklades till en lång och stundom bitter strid mellan Sigtunas kyrkoherdar/kyrkan och Sigtunaborna som varade ända fram till 1800-talet. En tvist som alltså pågick i nästan 300 år. Tvistens omfattning tyder på att kyrkans folk ansåg att marken av hävd var deras, sannolikt p.g.a. att den skänktes till dem redan på 1000-talet

och därmed hade brukats av kyrkan under lång tid. Vilken del av prästbolet som striden handlade om är dock inte helt klarlagt. (För vidare läsning se t.ex. Aspegren, 1943 s 82-89 och Palme, 1914)

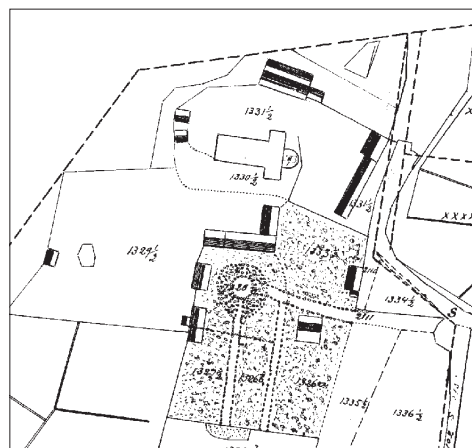
S:t Per fortsatte att fungera som sockenkyrka under hela medeltiden. Det var först i samband med reformationen som man lät kyrkan förfalla. Enligt en anteckning av kyrkoherde Ericus Erics Hielmstadius skedde en katastrof vid ett oväder i september 1616. Delar av tornet blåste ner, slog igenom takvalvet och landade inne i kyrkan. Efter detta fick kyrkan förfalla helt och var mot slutet av 1600-talet en ruin (Palme s XVIII).

Prästgården användes dock även efter reformationen, och ligger på samma plats än idag. Mot slutet av 1500-talet var den i så dåligt skick att Sigtunaborna önskade få Olaus Olai Helsingius till kyrkoherde. Han ansågs vara förmögen och man hoppades att prästgården därmed skulle rustas upp. Detta skedde också. Från 1589 fram till sin död 1603 förbättrade Helsingius prästgården avsevärt. Sex nya hus byggdes och de övriga husen och bodarna rustades upp (Palme s XXI).

Denna förändring avspeglar sig inte i kulturlagren, men däremot finns kulturlager som kan dateras till tiden efter reformationen. Det historiska kartmaterialet ger också en fingervisning om vad vissa av kulturlagren representerar. Enligt två kartor (1630-talet och 1799) låg föregångaren till nuvarande S:t Persgatan längre västerut och i rät vinkel (figur 10). Sannolikt kan några gruslager i schakt 1 tolkas som rester efter denna väg (13 – 15). Längre upp mot prästgården finns lager med tydlig horisontell stratigrafi och som innehöll trärester och bitar av tegel (34-36). Sannolikt är lager 35 och 36 samtida eller möjligen samma lager. Träplanken mot botten av lager 35 och 36 tyder på någon form av konstruktion, sannolikt byggnader. Dessa tolkas som samtida med gruslagren. Tyvärr finns inga byggnader ritade på någon av de båda kartorna, men enligt de samtida skriftliga källorna bör det ha funnits ett betydande antal byggnader. Utomhusytor samtida med byggnaderna och möjligen raseringslager från dessa byggnader utgörs av bruna porösa lager (37 och 38).

Huvudbyggnaden till dagens prästgård byggdes 1744. Enligt en karta från 1857-62 fanns då 10 byggnader på gården. På kartan syns en gruslagd gårdsplan framför prästgården, vilken också finns med på fotografier på prästgården från tidigt 1900-tal (figur 9, samt Hjorth & Edéus, 1995 s 165). Denna gårdsplan representeras sannolikt av lager 40 och 41.

Figur 9
Utsnitt ur en historisk karta från 1857-62 över Sigtuna, som visar prästgården och dess byggnader.

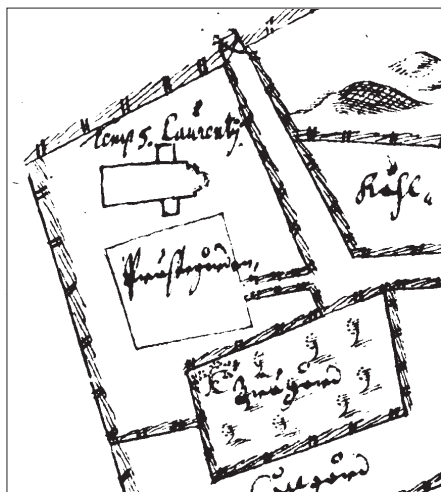

Idag återstår enbart huvudbyggnaden, ett nybyggt garage och ett uthus. Framför prästgården finns också idag en gruslagd gårdsplan. Planen har dock på senare tid fyllts ut med en hel del grus för att bli plan (motsvarande lager 43 och 44).

Övriga lager utgör sannolikt ytor utomhus och består av brun porös jord som innehöll recent material (16, 18, 42), samt gråa lerlager med oklar tolkning (17 och 39).

S:t Per eller S:t Lars?

I detta sammanhang kan också nämnas en intressant parentes, benämningen av kyrkoruinen som S:t Per. Det sannolikt äldsta skriftliga belägget för S:t Per är från 1219 (Redelius 1974, s 112) och S:t Pers socken omnämns första gången 1298 (Douglas 1978, s 49). Vilken kyrka som avses framgår dock inte i de medeltida breven. En benämning av kyrkoruinen vid prästgården kan härledas först till 1600-talet. I *Sveopentaprotoplois* från 1612 skriver Johannes Messenius att det byggs en domkyrka "på det rum som nu stadens prästgård är, där ännu själva kyrkan står, som S. Peder nämnd är" (Redelius 1974, s 19). I Martinus Aschaneus "Beskrivning över Sigtuna" från 1610-talet omnämns också S:t Per, men det finns en viss osäkerhet om vilken kyrkoruin han avser. Sannolikt är det dock ruinen vid prästgården han menar. Senare framställs också S:t Pers ruin i ett kopparstick över Sigtuna i Erik Dahlbergs "Svecia Antiqua et hodierna" utförd 1686. Det troliga är att Dahlbergs kopparstick delvis bygger på uppgifter från både Messenius och Aschaneus.

Figur 10

Utsnitt ur en historisk karta från 1630-talet över Sigtuna, som visar S:t Pers ruin samt tomtgränser och vägar vid prästgården. På kartan namnges ruinen dock som "Temp. S. Laurentij".

Ett annat samtida dokument ger dock en annan benämning på kyrkan. Enligt en historisk karta sannolikt upprättad på 1630-talet omnämns kyrkoruinen vid Prästgården som "Temp S. Laurentij" (figur 10). Denna karta är dock endast halvfärdig. Av de fyra kyrkoruiner som vid denna tid bör ha varit synliga är det enbart S:t Lars och S:t Nicolaus som namnges. S:t Olofs kyrkoruin finns inte med överhuvudtaget och Mariakyrkan omnämns som Klosterkyrkan. Det finns m.a.o. en del frågetecken kring denna karta.

Frågan är vilken av dessa benämningar som är den riktiga för kyrkan? Sannolikt är det S:t Per. Aschaneus kunskaper om Sigtuna bör ha varit omfattande. Han var både född och uppvuxen bara ett stenkast väster om Sigtuna på Askegård i Håtuna socken. Och hans svärfar, Helsingius, var kyrkoherde i Sigtuna. Vidare författade han sin beskrivning endast ca 80 år efter det att kyrkan togs ur bruk, vilket innebär att det fortfarande bör ha funnits en levande tradition om kyrkorna i staden. Det finns dock en del uppgifter i Aschaneus beskrivning som väcker en del frågetecken kring tillförlitligheten. Sannolikt skulle en mer omfattande genomgång av det historiska materialet kasta nytt ljus över det sakrala stadsrummet i Sigtuna under medeltiden.

Sammanfattning

Den samlade bilden av kulturlager och historiska källor tyder på att området kring dagens prästgård, bebyggelsemässigt, är annorlunda än i övriga Sigtuna. Den hypotes som tidigare har lagts fram kan med de nu aktuella resultaten inte revideras, möjligen bekräftas.

I det första skedet byggs en kungsgård och sedan S:t Per vid slutet av 1000-talet. I nästa skede, i början av 1200-talet, övergår den tidigare kungsmarken till kyrkans ägo och kungsgården flyttas till Dominikanerklostret. S:t Per blir sockenkyrka och en prästgård byggs på den tidigare kungsgårdens plats. Området används sedan som prästgård fram till idag.

Kulturlagren vid prästgården är dock inte entydiga och den nu aktuella undersökningen var för liten för att ge mer direkta svar. Ovanstående hypotes bygger till stora delar på tolkningar av S:t Per, resultat från arkeologiska undersökningar i närheten av prästgården och historiska källor. Hänvisningar till att marken har använts som kungsgård eller prästgård under medeltiden finns inte, mig veterligt, i det skriftliga materialet. Den enda möjlighet som återstår för att närmare tolka platsens historia är framtida arkeologiska undersökningar och mer ingående studier av det historiska materialet.

Fyndlista

Fnr	Lager	Material	Sakord	Undertyp	Del	Antal	Vikt	Anmärkning
1	-	Järn	Odef föremål			2	131	Vid 36 meter.
2	-	Järn	Odef föremål			3	283	Vid 40 meter.
3	-	Glimmerskiffer	Bryne	Bryne		1	97	Vid 34 meter.
4	-	Järn	Nit			1	17	Vid 34 meter.
5	-	Tegel	Tegel			1	35	Vid 34 meter.
6	-	Keramik	Kärl	CI	Buk	2	9	Vid 40 meter, ca 1,5 meter under markytan.
7	-	Järn	Nyckel	Draglåsnyckel		1	35	Vid 33 meter.
8	-	Keramik	Kärl	BII ä	Hank	1	40	Vid 28 meter.
9	-	Keramik	Kärl	AII	Mynning	1	11	Vid 42 meter.
10	-	Keramik	Kärl	BII ä	Mynning	1	3	Vid 4 meter.
11	-	Keramik	Kritpipa			1	2	Vid 4 meter.
12	4	Slagg	Slagg	Bottenskålla		1	151	Vid 4 meter i toppen av lager 4.
13	23	Skiffer	Bryne	Bryne		1	3	Vid 38,4 meter.
14	23	Slagg	Slagg	Lätt slagg		1	5	Vid 38,4 meter.
15	23	Kalksten				2	67	Vid 38,4 meter.
16	23	Glas	Kärl		Botten	10	6	Vid 38,4 meter.
17	23	Järn	Beslag	Kistbeslag		16	202	Vid 38,4 meter.
18	23	Keramik	Degel			60	500	Vid 38,4 meter.
19	23	Skiffer	Bryne	Hängbryne		1	5	Vid 38,4 meter.
20	23	Keramik	Kärl	AIV	Buk	2	16	Vid 38,4 meter.
21	23	Keramik	Kärl	AII	Buk	1	4	Vid 38,4 meter.
22	23	Keramik	Kärl	BI	Buk	3	19	Vid 38,4 meter.

Beskrivning av kulturlager:

Mellan 0 och 15 meter:

1. Gråbrunt, lerigt och kompakt lager med djurben. Ingen tydlig mikrostratigrafi. Kan möjligen sättas i samband med den förmodade bäcken som legat under S: t Persgatan.
2. Gråbrunt, lerigt och kompakt lager med mycket djurben och en del slagg. Liknar lager 1 till strukturen men innehåller mer djurben. Avgränsas av stora stenar.
3. Rött mot orange lager med mycket kol. Brandlager.
4. Gråbrunt mot brunt, ganska kompakt lager. Som lager 1 och 2, men mer poröst.
5. Gråvitt mot vitt lager som enbart bestod av vad som liknade kalkbruk.
6. Svart, ganska poröst lager som innehöll mycket kol och en del tegelflis. Brandlager.
7. Brunt mot rostbrunt, poröst och torvigt lager. Sannolikt förmultnade trärester.
8. Brunt, ganska kompakt lager med mycket tegel, kalkbruk och en del kolbitar. Lagret saknade mikrostratigrafi, omrört.
9. Brunt, ganska poröst lager utan tydlig mikrostratigrafi. Enstaka tegelflis och kol.
10. Vitt mot gråvitt, poröst lager som till största delen bestod av kalkbruk.
11. Brunt mot gulbrunt, ganska kompakt och något lerigt lager. Lagret innehöll en del tegelbitar, fläckar av kol och enstaka järnföremål.
12. Brunt mot gulbrunt lager. Liknade lager 11 till strukturen men innehöll fler stenar.
13. Grått, poröst lager som till största delen bestod av krossat tegel, tegelbitar och små stenar/grus. Teglet låg i den övre delen och stenarna i den nedre delen.
14. Grått mot gråbrunt lager som till största delen bestod av stenar med inslag av tegelbitar.
15. Grått, poröst lager som till största delen bestod av stenar och grus. Liknade lager 14, men bestod till största delen av grus.
16. Brunt, poröst lager som liknar matjord. Innehöll mycket recent material.
17. Grått mot gulgrått lerlager.
18. Brunt, poröst lager med recent material. Matjord.

Mellan 24 och 46 meter:

19. Rostbrunt mot gulbrunt lager med sand, grus och sten. Morän.
20. Brunt mot gulbrunt, poröst lager.
21. Svart lager som enbart bestod av kol.
22. Brunt ganska kompakt lager som innehöll en del djurben.
23. Brunt mot gulbrunt, poröst och sandigt lager som innehöll en hel del fynd. Vid 38,4 meter framkom i den motsatta profilen resterna efter deglar, järnföremål och keramik.
24. Svart lager som enbart bestod av kol.
25. Brunt, ganska kompakt lager. Som lager 22, men var mer mörkbrunt.
26. Brunt mot gulbrunt, poröst och sandigt lager. Mellan 38 och 40 meter bestod lagret nästan enbart av gul sand.
27. Gulbrunt, lerigt och ganska kompakt lager.
28. Rödbunt, mycket poröst lager som sannolikt till stor del bestod av förmultnat trä.
29. Brunt, poröst lager. Som lager 28 till strukturen men var mer kompakt och brunt.
30. Brunt, ganska poröst lager med en hel del tegelflis mot botten av lagret. Mellan 27 och 28 meter fanns en del stenar.
31. Gråvitt mot vitt lager som enbart bestod av kalkbruk.
32. Brunt, poröst lager med en del djurben och mycket tegelflis, tegelbitar och enstaka hela tegelstenar. Mellan 28 och 30 meter fanns en stor koncentration av krossat tegel.
33. Brunt mot gulbrunt, poröst lager med en del sten.
34. Rödbunt, mycket poröst lager med en del synliga trärester.
35. Brunt, ganska poröst, omrört lager med en del tegelbitar, tegelflis och enstaka trärester, i huvudsak mot botten av lagret.
36. Brunt ganska kompakt lager med relativt tydlig mikrostratigrafi. Mot botten en del trä.
37. Brunt, ganska poröst lager som liknade matjord.
38. Som lager 37 men mer likt matjord.
39. Lerlager. Motsvarande lager 17.
40. Kompakt gruslager.
41. Gråbrunt, poröst lager med en del trärester mot botten av lagret. Lagret innehöll också en del tegelflis, ”järnskrot” och fläckar av kalkbruk.
42. Brun matjord. Motsvarar lager 18.
43. Poröst gruslager. Bärlager för parkeringsplats vid Prästgården.
44. Kompakt gruslager. Parkeringsplats vid Prästgården.
45. Liknar lager 27 tillstrukturen, men var mer poröst.

Figur 11, profiler

Referenser

Avsnittet Deglar av stengods är faktagranskad av Anders Söderberg, Stockholm

Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven. Onlineversion på Riksarkivets hemsida.

Brevnr 225; DS 852

Brevnr 339

Litteratur

Aspegren, L. 1943. Olaus Olai Helsingius, kyrkoherde i Sigtuna 1589-1603. Situne Dei 1943

Bayley, J. 1992. Metalworking ceramics. I: Medieval Ceramics vol 16. Journal of the Medieval Pottery Research Group.

Douglas, M. 1978. Sigtuna. Medeltidsstaden 6.

Galén, J. 1946. La province de Dacie de l'ordre des frères prêcheurs I. Diss. Helsingfors

Gihl, G. 1925. Sigtuna och Norrsunda. Tvenne antikvariskt topografiska manuskript af Martinus Aschaneus. Diss. Upplands Fornminnesförenings tidskrift. XL. Uppsala

Hjorth, A. & Edéus, A-M. 1995. Sigtunabilder. Hus och människor i gamla Sigtuna.

Palme, O. 1913. Sigtuna stads utveckling under nyare tid. I: Gamla Svenska Städer, gator och gränder, hus och gårdar. Band I

Palme, O. 1914. Sigtuna stads privilegier. Källor till Sigtuna stads och Sigtunabygdens historia.

Pettersson, B. 1995. Stratigraphic Analysis and Settlement Stratigraphy in Early Medieval Sigtuna. I: Laborativ Arkeologi 8, 1995

Redelius, G. 1975. Sigtunastudier. Historia och byggnadskonst under äldre medeltid.

Stilborg, O. 2003. Late Iron Age Metal craft ceramics at Uppåkra. I: Fler fynd i centrum, materialstudier i och kring Uppåkra. Uppåkrastudier 9. Red: Birgitta Hårdh.

Tesch, S. 2001. Olof Palme, S:ta Gertrud och Sigtunas medeltida kyrkotopografi. Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta. Sigtuna museers skriftserie 9

Wahlöö, C. 1976. Keramik 1000-1600 i svenska fynd. Archaeologica Lundensia VI. Lund

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-03-66028
Uppdragsgivare:	Sigtuna församling
Kvarter/område:	S:t Per
Socken:	S:t Per
Landskap:	Uppland
Ek kartblad:	118 21 Sigtuna
Typ av undersökning:	Arkeologisk förundersökning
Fältarbetstid:	24 - 30 september
Fältarbetspersonal:	Anders Wikström
Rapportarbete:	Anders Wikström
Dokumentation:	1 schaktplan, 2 profilritningar, 37 digitala fotografier, ett antal fynd

Sigtuna Museum

Stora Gatan 55
193 30 Sigtuna.

tel.: 08 - 597 838 70, fax.: 08 - 597 838 83.
e-postadress: anders.wikstrom@sigtuna.se

